

زیارتگاه‌ها؛ اماکنی با اسراری نهفته

در دنیای آشفته امروزی طبیعی است که آدمی به دنبال مفری، هر چند موقتی، باشد. در اینجا منظور از مفر فرار از کار و زندگی و مسئولیت‌های اجتماعی نیست، بلکه مقصود یافتن تفریحاتی سالم و شاد است که انسان با پرداختن به آنها بتواند مجدداً به زندگی و کار گذشته خود بازگردد.

در دنیای آشفته امروزی طبیعی است که آدمی به دنبال مفری، هر چند موقتی، باشد. در اینجا منظور از مفر فرار از کار و زندگی و مسئولیت‌های اجتماعی نیست، بلکه مقصود یافتن تفریحاتی سالم و شاد است که انسان با پرداختن به آنها بتواند مجدداً به زندگی و کار گذشته خود بازگردد.

یکی از اماکنی که می‌توان با سفر به آنجا با دستی پر به مقصد بازگشت، اماکن زیارتی است. زیارت به معنای دیدار کردن است. این کلمه به طور معمول دیدار با شخصی است که از جنبه دینی و مذهبی اهمیت دارد. رفتن به بقاع بزرگان دین، ائمه و امامزاده‌ها نیز زیارت نامیده می‌شود. سفر به زیارتگاه‌ها علاوه بر سبکبار کردن روح آدمی از جهت دینی، تاریخی و معماری قابل تأمل و تفکر است و می‌توان در باب هر کدام جداگانه سخن گفت.

دستاوردهای دینی

با طلوع اسلام و ورود مسلمانان به منظور ترویج اسلام، ایران درهای خود را به روی اسلام و مسلمانان گشود. این گشایش فتح بابی بود برای ورود سادات و علویان که از آزار و شکنجه‌های امویان و عباسیان به ایران مهاجرت کرده بودند. ایران و ایرانیان که از دیرباز از طرفداران تشیع بودند، پذیرای قدوم مبارک آنان که اغلب فرزندان ائمه بودند، گردیدند. ایران با داشتن مناطق کوهستانی و صعب العبور از این مزیت برخوردار بود که سلاله پاک امامان را از گزند خلفای اموی و عباسی ایمن نگاه دارد. پس اگر مسیر سادات و علویان از عراق به ایران را دنبال کنیم، به خط سیری می‌رسیم که از جنوب، از شوش آغاز می‌شود و رو به سوی شهرهای شمالی و شهر باستانی ری دارد.

دستاوردهای تاریخی

در مسیر یاد شده اگر شهرهای خرم آباد، نهاوند و همدان را نادیده بگیریم و فقط به استان البرز و تهران بسنده کنیم، بقاع متبرکه ای را می‌یابیم که تاریخ ساخت آنها به دوران نخست اسلام باز می‌گردد. قدیمی ترین زیارتگاهی که از دوران صدر اسلام در ایران باقی مانده است، بقعه متبرکه بی بی شهربانو در ری است.

براساس برخی منابع و نیز باورهای عمومی شهربانو، همسر امام حسین(ع) بوده و زیارتگاه وی متعلق به دوران آل بویه است. آگاهی از وضع سیاسی این دوره به منظور اطلاع یافتن از ساخت زیارتگاه‌ها در ایران در خور توجه است. آل بویه (۴۴۷ - ۳۲۰ ق) از دودمان‌های دیلمیان است که در بخش مرکزی و غربی و جنوبی ایران و عراق فرمانروایی می‌کردند و از دیلم در لاهیجان گیلان (مناطق کوهستانی جنوب و جنوب شرقی گیلان، همان مناطقی که امروزه بیشتر به نام‌های رودبار، دیلمان، اشکورات، الموت و طالقان می‌شناسند) برخاسته بودند. آنها به زبان ایرانی صحبت می‌کردند. در ابتدا دولت شیعی آل بویه اغلب مناطق ایران را تحت تسلط داشت، اما چندی نگذشت که یک نفر از برادران آل بویه، احمد، به بغداد رفت و بغداد را نیز زیر سلطه خود درآورد و اوضاع آن شهر را بهبود بخشید و از شیعیان حمایت کرد. او دستور داد دشنام و بدگویی به خاندان علی بن ابیطالب(ع) متوقف شود و مراسم عزاداری ماه محرم را برپا داشت.

در مراسم عزاداری ای که او خود در آن حضور داشت، مردم دست از کار کشیدند و در بغداد تجمع کردند. آن روز مردم به یاد شهیدان عاشورا آب نوشیدند و برای آنها مویه و زاری کردند. دقیقاً از این زمان به بعد است که رسم زیارت بقاع متبرکه ائمه رایج گردید و به دوره‌های سلجوقیان، مغولان و زندیه نیز سرپا یافت. آنچنان که اغلب زیارتگاه‌های موجود در طالقان، ورامین، دماوند و تهران به این دوران بازمی‌گردد. در زمان صفویه و قاجار نیز اغلب شاهد مرمت این بقاع متبرکه هستیم.

دستاوردهای معماری

زیارتگاه‌ها که از روی الگوی مساجد اسلامی ساخته می‌شدند، شیوه نوینی را در معماری اسلامی پدید آوردند. در این شیوه نوین، هدف معماری اسلامی نشان دادن توحید و یگانه دانستن خداوند محسوب می‌شود. این امر نخستین اصل معماری اسلامی است. به این منظور نخستین قدم در ساخت زیارتگاه‌ها ایجاد مرکز بناست و نقش این مرکز را گنبد بقعه بازی می‌کند. می‌توان گفت گنبد زیارتگاه‌ها و حتی مساجد رابط بین دنیای مادی و معنوی هستند و خلأ موجود در زیر گنبد نشانه حضور معنویت و تقدسی خاص در این اماکن مقدس است. پس اشکال هندسی مانند دایره، نقطه و خطوط در شکل دهی به مرکزیت معماری زیارتگاه‌ها تأثیرگذار است. چنین اشکالی نه تنها معنایی مذهبی دارند که دربردارنده معنای نمادین نیز هستند. از این رو هنرهایی مانند آئینه کاری، درهای معرق کاری شده، ضریح‌هایی که با آیات قرآن مزین شده‌اند، کاشی‌هایی که دربردارنده احادیث و اشعار و آیات هستند، همگی این احساس را در آدمی برمی‌انگیزد که گویی او در مرکز عالم و در حضور خالق خود ایستاده است. در واقع این اماکن پیونددهنده او با معنویت هستند.

نتیجه

دیدار از زیارتگاه‌ها علاوه بر حس معنوی ای که به انسان می‌دهد. بیانگر پیشینه بقاع متبرکه است. زیارتگاه‌ها از پیشینه‌ای دینی برخوردارند که این پیشینه بیانگر آن است که در قرون اولیه اسلامی سادات و علویان به منظور رهایی از آزار خلفا به مناطق کوهستانی شمال ایران مهاجرت کردند. می‌توان گفت که شاید آنها نخستین مسلمانانی بودند که از حدود قرن دوم هجری به بعد وارد این سرزمین شدند. مردم این مناطق با سادات و علویان هدفی مشترک داشتند و آن دشمنی با خلفا بوده است. از این رو شمال ایران به علت دور بودن از شام و بغداد محل مناسبی برای سکنا گزیدن و تبلیغ تشیع بوسیله سادات بوده است.

سادات و علویان و فرزندان آنها نه تنها در مناطق شمالی که به تمام ایران مهاجرت کردند و آنچه از ایشان برجا ماند، بقاع متبرکه آنان است که در دوره‌های مختلف تاریخ ایران ساخته و مرمت شد. طراحی معماری زیارتگاه‌های آن بزرگواران در آدمی احساس معنویت ایجاد می‌کند. از این رو وقتی کسی به زیارت یکی از بقاع متبرکه می‌رود، بر اوست که با آگاهی یافتن از پیشینه دینی، تاریخی و معماری با دقت و تأمل بیشتری این اماکن مقدس را نظاره کند و بداند که پشت هر کاشی دوره مغول، هر آئینه کاری یا ضریح دوره سلجوقی و هر گنبد دوره آل بویه حقایقی نهفته است که میل به آشکار شدن دارد. اینجاست که می‌توان به نکات ظریف گفته رهبر معظم انقلاب که فرمودند «بقاع متبرکه باید به قطب فرهنگی تبدیل شوند» پی برد.

منابع:

بقاع متبرکه استان تهران، محمدجعفر سروقدی، انتشارات اداره کل اوقاف و امور خیریه استان تهران، 1384

روزگاران، عبدالحسین زرین کوب، انتشارات سخن، چاپ چهارم 1381

بررسی نقش گنبد در شکل دهی به مرکزیت معماری مسجد، محمدرضا بمانیان، سونیا سیلواویه، دو فصلنامه معماری و شهرسازی آرمان شهر، سال پنجم، شماره 9، پاییز و زمستان 1391

هما شهرام بخت / جام جم